

Joško BožanićUDK: 008
930.85
Znanstveni esej

KULTURA SJEĆANJA I STRATEGIJA ZABORAVA

Sažetak: *Ovaj rad govori o problemu kulture pamćenja u suvremenom svijetu. Autor svoju tezu temelji na iskustvu vlastitog istraživanja kolektivne memorije hrvatskog otoka Visa. Govori o iskustvu usmene predaje u vremenu velike civilizacijske promjene sredinom 20. stoljeća kada se pojavljuje prva generacija koja će dočekati informatičku revoluciju i naslijediti generacije u čijem životu nije bilo primjetljivih društvenih i civilizacijskih mijena. Autor govori o kulturnoj baštini i o baštinicima, o socijalnoj uvjetovanost pamćenja te o paradoksu suvremenog svijeta u kojemu informacija gubi svoju afektivnu i pokretačku snagu. Globalne konsekvence velikih civilizacijskih promjena autor promatra u mikrosvijetu jednog malog otoka koji je do kraja 20. stoljeća sačuvao svoju bogatu kolektivnu memoriju i po prvi put doživljava prekid međugeneracijske komunikacije.*

Gljučne riječi: *baština, kulturna raznolikost, nasljednik, sjećanje, zaborav*

Uvod

Ovaj esej temelji se na našem četrdesetogodišnjem iskustvu istraživanja usmene predaje otoka Visa, u vremenu velike promjene koja je počela sredinom 20. stoljeća i izazvala dramatičan prekid u kontinuitetu međugeneracijske komunikacije i milenijske tradicije međugeneracijskog transfera znanja, iskustva, umijeća, jezika i usmene predaje. Biti posljednji svjedok susreta sa svijetom koji više nije imao kome ispričati svoju priču, jer ona više nije bila zanimljiva onima kojima je bila namijenjena po prirodnom poretку međugeneracijskih mijena, nije samo izuzetno iskustvo već i obaveza i odgovornost, generacijska i intelektualna, pred “porotom vremena” (kako bi rekao Ranko Marinković).

Usmenu predaju više nije bilo moguće sačuvati drugačije do li zapisivanjem. Kad su počeli umirati najstariji pripovjedači, čije smo priče snimili, postalo je zorno da je posao bilježenja usmene predaje neodgodiv i da imamo privilegiju posljednjih svjedoka kolektivne memorije koja se akumulirala stoljećima bez bilo kakve institucionalne potpore. Dapače, bilo je jasno da s institucionalne razi-

ne nije ni bilo moguće vrednovati tu nematerijalnu baštinu kao nacionalnu kulturnu vrijednost pa ni zapaziti umiranje kolektivne memorije jednog otoka, skupa sa svojim jezikom, na rubu jadranskog arhipelaga.

Naše istraživanje obuhvatilo je pripovijedanje o prošlim događajima, fikcionalne i nefikcionalne priče – *facende* (Božanić, 1992), poslovice i paremiologizme, legende, uzrečice, opise vještina i umijeća tradicionalnih zanata, toponime, antroponime, terminologiju pojedinih zanata, opis običaja, rituala i ceremonija, glosare uz pojedine tekstove i opći leksik otočkih govora s približno dvadeset tisuća riječi. Istraživanje je obuhvatilo interpretacijske razine na području usmene književnosti, leksikologije i leksikografije, naratologije, stilistike, teorije književnosti, dijalektologije, vernakularne stilistike, povijesti, sociologije, etnologije i kulturne antropologije. Interdisciplinarni pristup u istraživanju usmene predaje omogućio je kompleksno i holističko sagledavanje fenomena kolektivne memorije jednog insularnog svijeta s ciljem da se ponudi model integralnog istraživanja usmene predaje u vremenu prekida međugeneracijske komunikacije.

Baveći se jednim malim insularnim svijetom, njegovom pričom, njegovim jezikom, njegovom kolektivnom memorijom u vremenu velike promjene, u procesu diskontinuiranja međugeneracijskih relacija, htjeli bismo, na matrici tog mikrosvijeta, pokušati uočiti globalne procese, to jest refleksi univerzalnih procesa izazvanih promjenom civilizacijske paradigme u mikrosvijetu jedne insularne organske ljudske zajednice. Globalni procesi u svoj svojoj kompleksnosti možda su razumljiviji, spoznatljiviji, reflektirani na lokalnoj razini – u jednom malom otočkom svijetu omeđenom svojim jezikom, svojim prostorom i svojom kolektivnom memorijom.

Roman engleskog književnika Aldousa Huxleya “Vrli novi svijet”, objavljen 1932., roman engleskog esejista i romanopisca Georgea Orwela “Tisuću devetsto osamdeset i četvrta”, objavljen 1949. i roman američkog književnika Raya Bradburyja “Fahrenheit 451”, objavljen 1953. tri su klasične suvremene svjetske antiutopije kojima je zajednička tema: globalna strategija zaborava. Sva tri romana svoje projekcije svijeta budućnosti temelje na temi žestokog institucionalnog obračuna s memorijom. Brisanje sjećanja, uništenje knjiga i biblioteka, uništenje mentalnih matrica za razumijevanje smisla sudbinskih događanja, kolektivna planska i potpuna lobotomija masa provedena od strane društvene elite upravljača svijeta, ocrta zastrašujuću perspektivu budućnosti koja se već počela odvijati u smjeru Huxlyjeve, Orwelove i Bradburyjeve antiutopije.

Problem je u tome što se ti procesi opće lobotomizacije neće odvijati nasilno, uz primjenu grube sile koja bi mogla izazvati nekontrolirane otpore i pobune, već postupno, uz opći pristanak i sudjelovanje. Labavljenje povezanosti s arhetipskom podlogom, s materom Zemljom, redukcija ljudskog senzorijskog svijeta, prekidanje međugeneracijske komunikacije, izolacija “divljaka” koji pamte, proizvodnja alternativne stvarnosti, virtualizacija iskustva, kvantitativna eksplozija informacija

radi poništenja djelovanja informacija, redukcija kulturnog diverziteta, monolingvalna komunikacija, kolektivna amnezija itd. manifestacije su globalnog procesa koji već djeluje među nama.

Baština i baštinici

U hrvatskom jeziku riječ “baština” dolazi od riječi “babo” – otac: babo + šti-na > babština > bapština > baština = očevina, naslijeđe po ocu. Današnji pojam “baština” postao je veoma širok i neodređen. “Eklatantan primjer pružila je 1980. godina, proglašena godinom baštine, kada se značenje pojma baština proširilo do granice nejasnog. Deset godina ranije, Larousseov rječnik iz 1970. još uvijek je ograničavao baštinu na *imanje koje dolazi od oca i majke*” (P. Nora, 2007.: 31).

Tradicionalno poimanje baštine uključuje pretežno materijalnu kulturu, pokretnu i nepokretnu. Veliki iskorak prema proširenju pojma baštine na nematerijalnu sferu postigao je UNESCO svojom Konvencijom o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003.¹ Nematerijalna kulturna baština, prema UNESCO-voj definiciji obuhvaća sljedeća područja: a) usmena predaja i izričaji, uključujući jezik kao sredstvo komunikacije nematerijalne kulturne baštine, b) izvedbene umjetnosti, c) običaji, obredi i svečanosti, d) znanje i vještine vezani uz prirodu i svemir, e) tradicijski obrti.

U ovom nizu na prvom je mjestu usmena predaja i jezik kao medij komunikacije nematerijalne kulturne baštine. Ujedno jezik je i najugroženiji oblik nematerijalne baštine s obzirom na procese globalizacije koji ozbiljno ugrožavaju jezični diverzitet nametanjem monolingvalne komunikacije. Smrću jezika umire svijet kojemu je on pripadao, a time i ostali njegovi oblici nematerijalne baštine.

Uzmimo primjer toponimije koja pripada usmenoj predaji. Toponimija određenog kraja nastala je iz potrebe čovjekove za orijentacijom u prostoru. Gustoća toponimije ne svjedoči samo o geomorfološkoj raznolikosti prostora već i o intenzitetu života na tom prostoru, o frekvenciji kretanja i raznolikosti aktivnosti. Isto tako toponimi signaliziraju ne samo spacijalne već i temporalne odnose. Oni su često najstariji leksički sloj jezika ili organskog idioma i svjedoče o jezičnim mijenama, o arhaici jednog idioma, o utjecajima drugih jezika i kultura, o povijesnim događajima koji su kao svoj jezični spomenik u prostoru i vremenu urezali ime u kolektivnu memoriju. Toponimi također sadrže i poetsku vrijednost izraza kao mikrostrukture stila petrificirane u nazivu lokaliteta. Radikalna promjena

¹ UNESCO-va definicija nematerijalne baštine (intangible culture): “Nematerijalna kulturna baština znači vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima pojedinci, prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom poviješću koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti.”

načina života, čiji smo suvremenici, briše te imenske orijentire i spomenike čovjekove milenijske prisutnosti u određenom prostoru i vremenu, pretvara ljudski prostor u pustinju predkulturnog vremena bez čovjekova jezičnog traga.

Čovjekova vezanost za prirodu uključuje prije svega ljudsku ruku. Udaljavanjem čovjeka od prirode, ruka je izgubila svoju ulogu. Njena stvaralačka, njena graditeljska uloga svedena je na nezanimljivu tipografsku djelatnost koja ne koristi memoriju ruke, njeno pamćenje stjecano od početka uspona ljudske vrste (Božanić, 2001.). Prvi jezik kojim je govorio čovjek u svojoj povijesti bio je nijemi jezik ruku. Do danas sačuvana ljudska gestika rudiment je tog prvobitnog jezika u povijesti ljudske komunikacije. Paul Connerton predstavio je u svojoj knjizi "Kako se društva sjećaju" istraživanje jezika gesta koje je David Efron istražio u talijanskom kvartu New Yorka među Talijanima podrijetlom s talijanskog juga. On kaže: "Efron je načinio više ili manje iscrpan pregled *albuma slika* koje ljudi s tradicijom talijanskog juga pokazuju svojim rukama. To je preraslo u leksikon, gestovni rječnik koji sadrži najmanje stotinupedeset kretnji. Neke od tih formaliziranih kretnji mogu se pronaći u repertoaru drugih grupa; preostale su osobene, značenjem jasne samo pripadnicima tradicionalne južnotalijanske zajednice." (2004.: 118).

Ruka je danas ponižena na ulogu poslušne tipkačice, a sva njena stvaralačka, graditeljska energija, svekoliko njeno pamćenje i njen najstariji jezik u povijesti ljudske komunikacije, gestualni, prepušteni su zaboravu. Tradicionalni zanati kao područje nematerijalne baštine koje štiti UNESCO, jedna je od posljednjih zona ljudske djelatnosti koje čuvaju pamćenje ruke.

Baština prestaje biti baštinom ako ne postoje baštinici. Baštinici nisu nužno oni koji kao generacija slijede prethodnu generaciju koja ostavlja nasljedstvo, već oni koji u baštini vide vrijednost koju valja preuzeti i održati. Bez te svijesti nema baštinika, a ni baštine jer je ona prepuštena zaboravu i nestanku. U vremenu kulturnog diskontinuiteta među generacijama, baštinjenje prestaje biti spontano to jest prirodno. Radikalno različiti vrijednosni sustavi među generacijama onemogućuju prepoznavanje baštine kao naslijeđa vrijedna čuvanja. Stoga se javlja potreba za učenjem umijeća baštinjenja, za institucionalnom edukacijom, potreba za deklaracijama i konvencijama, kao što je gore spomenuta UNESCO-va.

Tradicionalno pamćenje, kako smo to već rekli, održavalo se intenzivnom međugeneracijskom komunikacijom. Nije postojao rez između proživljenog i aktualnog vremena. O odnosu između nekadašnjeg i današnjeg odnosa među generacijama i razlici u odnosu prema prošlosti govori Pierre Normo: "U okviru nekadašnje povijesti-pamćenja, prošlost se percipirala kao da uistinu nije prošla. Mogao ju je oživjeti postupak prisjećanja, a sama je sadašnjost na svoj način postajala nastavkom i aktualizacijom prošlosti (...). Taj se odnos prekinuo. Prošlost nam se nadaje kao radikalno drugo, kao svijet od koga smo zauvijek odsječeni.

Kad postajemo svjesni provalije koja nas od nje dijeli, priznajemo istinu o našem pamćenju – operacijom koja ga odjednom ukida” (2006.: 34).

Kao kompenzacija za gubitak pamćenja u kontinuumu kolektivne memorije koja povezuje generacije u vremenu komunikacijskog diskontinuiteta pojavljuje se “papirnat pamćenje” koje postaje, kako kaže P. Normo, “institucija koju čine muzeji, knjižnice, depoi, dokumentacijski centri, baze podataka” i dodaje da se, prema procjeni stručnjaka, “broj dokumenata u javnim arhivima u samo nekoliko desetljeća umnožio tisuću puta” (2006.: 30-31). Riječ je o kompenzacijskom pamćenju, o potrebi da se arhiviranjem nadoknadi gubitak u ljudskoj memoriji. Eksplozivni rast “papirnato pamćenja” prati implozija cerebralnog pamćenja. Kratkoću pamćenja u komunikaciji suvremenim masovnim medijima mogli bismo nazvati fenomenom pamćenja vinske mušice čiji životni vijek traje samo nekoliko dana. Toliko traje i pamćenje publike masovnih medija što obilato koriste mnogi političari i javni opsjenari koji posve kontradiktorne izjave mogu plasirati u razmaku od samo nekoliko dana bez straha da će publika to primijetiti.

Kad umre starac, izgorjela je biblioteka!

U svom vlastitom obiteljskom iskustvu, proživljenom početkom druge polovine 20. stoljeća na otoku Visu, svjedoci smo bili susreta starih generacija (djed i prabaka) rođenih u 19. stoljeću, prijelazne generacije roditelja, koja je već sudjelovala u velikoj promjeni započetoj pojavom brodskog motora, električne energije i vodovoda, i poslijeratnoj generaciji mladih, kojoj smo pripadali, generaciji koja će dočekati početak informatičke revolucije i s njom, u cijeloj ljudskoj povijesti, neviđenu akceleraciju civilizacijskih promjena.

U tom, za cjelokupno prethodno iskustvo ljudske vrste, jedinstvenom susretu generacija dogodio se rascjep dotada monolitne društvene zajednice koja je svoje jedinstvo temeljila na kolektivnoj memoriji akumuliranoj stotinama godina. Stare generacije nisu u svom životnom vijeku primjećivale nikakve bitne promjene. Njihovo je vrijeme teklo ciklično, raspoređeno prema prirodnim mijenama, blagdanima, poslovima i ritualima, a kolektivna memorija održavala je prisutnost umrlih u sadašnjosti. Te generacije srele su se s jednom bitno drugačijom generacijom koja je u najranijoj životnoj dobi počela doživljavati dramatičnu akceleraciju promjena koje iz korijena mijenjaju jezik, okoliš, način života, sustav vrijednosti, pojmove, način razmišljanja itd. Nikada prije tako različite generacije iste društvene zajednice nisu u povijesti ljudske vrste sjedile za istim stolom, a s velikom se vjerojatnošću može predvidjeti da se nikada više u budućnosti neće sresti generacije toliko različite.

Možemo reći da smo imali iskustvo susreta s posljednjim generacijama u ljudskoj povijesti koje su živjele slično kao i ljudi prije tisuću godina. Njihove je broдове pokretao vjetar i muskulatura njihovih ruku kao i prije tisuću godina, te su

njihove ruke kopale zemlju motikom kao i njihovi preci prije tisuću godina, lovili su ribu istim alatima kao i ribari antike, žene su djecu radale u vlastitu domu, pili su vodu koju su skupljali u cisternama s krovova svojih kuća, umjeli su čitati znakove kojima je priroda obznanjivala svoje mijene, a od tog umijeća zavisilo je često hoće li preživjeti, radili su teške fizičke poslove koji su, procijenjeni s pozicije današnjeg iskustva, zahtijevali prekoračenje granica ljudskih mogućnost, doživjeli su filokseru koja je uništila njihove vinograde, duge periode sterilnoga mora, proživjeli su svjetske ratove, glad, oskudicu i masovne pomore ljudi izazvane u svoje vrijeme neizlječivim bolestima, svoje su mrtve² i mrtve svojih mrtvih oživljavali u pričama pripovijedajući njihove priče, kazujući njihove poslovice, prenoseći njihova iskustva, a u tim pričama održavali su duh vedrine, britkost paradoksa, princip komike, smijući se sebi i drugome, bili bliski s duhovima, komunicirali s njima, razumjeli jezik snova, govorili jezikom koji je u sebi čuvao arhaisu drevnog južnoslavenskog prajezika prenesenu preko Karpata iz dubina Azije i terminologiju mediteranskog jezičnog univerzuma (*lingua franca*), kojemu su pripadali tisuću godina, mogli su u svojim pričama reproducirati dijaloge izgovorene pred stotinu godina, o događajima kojima nisu bili svjedoci, pripovijedali su u prezentu, čuvali su u svom jeziku nevjerojatno bogat leksik koji se akumulirao u milenijskoj perspektivi ljudskog trajanja.

Nigerijski književnik, Wole Soyinka, prvi Afrikanac nobelovac, pripadnik plemena Jaruba, koje nema svoga pisma, izjavio je: "Kad umre starac izgorjela je biblioteka!" Ove riječi valja razumjeti u kontekstu suvremenog zapadnog društva koje sustavno provodi dobnu segregaciju kao nikad dosad u povijesti. Starci su izgubili svoje mjesto koje su imali u obitelji, svoj ugled koji im je donosila njihova dob, rad, zasluge, znanje, mudrost, njihovo pamćenje koje je sezalo duboko u vrijeme i obuhvaćalo ne samo osobno i generacijsko iskustvo nego i iskustvo niza prethodnih generacija. S druge strane djeca su lišena kontakta s djedovima i bakama jer je princip dvogeneracijskih obitelji nametnut kao dosegnuti stupanj napretka i društvenog standarda. Starci su izdvojeni iz obitelji u vlastitim domovima, staračkim domovima ili posebnim naseljima za starce. Na taj način definitivno je prekinuta međugeneracijska veza. Po prvi put starci su izgubili prirodnu publiku kojoj bi mogli prenijeti svoje priče, djeca su izgubila najbolje pripovjedače čije priče su im mogle otkriti iskustvo svijeta kojega nema u njihovim slikovnicama i njihovim crtanim filmovima.

U San Franciscu, za vrijeme posjete bivšem zatvoru Alkatraz, čuli smo zanimljivu priču o demonstraciji koju priređuju starci svake godine na Novu godinu. Tada oni pred televizijskim kamerama organiziraju plivački maraton od otoka Alkatraza do obale, izlažući se vrlo niskoj temperaturi mora, jakim morskim struja-

² "Najizvorniji primjer tog oblika kulture sjećanja je rimski patricijski običaj u kojem se u obiteljskim procesijama nose preci u liku portreta i maski (lat. *persona* –mrtvi kao "osoba")" (J. Assmann, 2006.: 50).

ma u kanalu i opasnosti od napada morskih pasa, kako bi na taj način poslali javnosti poruku o dobnoj diskriminaciji i neprihvatljivom statusu staračke populacije u američkom društvu, koja je otpisana kao suvišna te je valja izolirati od onih koji su u društvu produktivni i stoga ekonomski iskoristivi.

Socijalna uvjetovanost pamćenja

Istaknuti njemački sociolog Jan Assmann kaže da kultura sjećanja počiva uglavnom na oblicima odnosa prema prošlosti te da “prošlost nastaje tek kad se uspostavi odnos prema njoj” (2006.: 48). Assmannova teza naslanja se na teoriju francuskog sociologa Maurice Halbwachs, Bergsonova učenika, koji je stvorio pojam *mémoire collective* (1992.) “Pojedinaac koji bi rastao u potpunoj samoći” kaže Assmann, “ne bi imao pamćenje. Čovjek stječe pamćenje tek u procesu socijalizacije. Uvijek je pojedinac taj koji *ima* pamćenje, ali to je pamćenje kolektivno određeno..... Uspomene, čak i najosobnije, nastaju samo kroz komunikaciju i interakciju u okviru društvenih grupa. Ne sjećamo se samo onoga što smo saznali od drugih, već i onoga što nam drugi ispričaju, što nam drugi potvrde i vrate kao važno. Iznad svega, naš je doživljaj već uvjetovan odnosom prema drugima, kontekstom društveno zadanih okvira važnosti” (2006.: 52).

Radikalna promjena “društvenih okvira važnosti” znači i radikalnu promjenu kolektivne memorije, a povećanje frekvencije i intenziteta promjena skraćuje i dužinu kolektivne memorije. U našem istraživanju insularne društvene zajednice (otok Vis) svjedoci smo višestoljetne dubine pamćenja. Pripovjedači su bili kadri pripovijedati događaje koji su se dogodili u 19. stoljeću, a neki mnogo stariji događaji ostavili su tragove u kolektivnoj memoriji tog svijeta. Tu je također prisutno višestoljetno iskustvo tradicionalnih zanata i umijeća sa svojom drevnom terminologijom.

Na primjer godine 1989. snimali smo prognoziranje vremena jednog ribara u Komiži (Božanić, 2011.). Snimanje je trajalo godinu dana, od početka do kraja 1989. godine. Impresivno je bilo otkrića jedne zaboravljene vrste pismenosti. Ako je pismenost umijeće čitanja znakova, onda je ovo vrsta pismenosti koja se sastoji od umijeća čitanja znakova kojima priroda obznanjuje svoje mijene, a koje mi današnji nismo smatrali važnim baštiniti. Od umijeća čitanja tih znakova zavisio je život ribara izloženih ekstremnim vremenskim prilikama na moru, u brodu bez motora. Kriva procjena smjera puhanja vjetra mogla je onemogućiti povratak svome domu, a u ekstremnim slučajevima i gubitak života.

Impresionira bogatstvo vokabulara upotrijebljena u opisu vremena. Na primjer, za vjetrove je upotrijebljeno preko stotinu raznih naziva. Zanimljivo je pritom istaknuti da je tumačenje vremenskih pojava izuzetno slikovito, bogato poetskim, metaforičnim izrazima. Figurativnost izraza omogućavala je lakše pamćenje i transfer znanja među generacijama. To umijeće, koje smo uspjeli zabilje-

žiti u posljednjem trenutku, nije moglo biti stečeno u jednom kratkom ljudskom vijeku jer je ritam meteoroloških pojava moguće uočiti tek u višegeneracijskom motrilačkom kontinuumu. To iskustvo akumulirano je kroz čitav niz generacija u milenijskoj perspektivi. Naš posljednji "svjedok iskustva vremena" više nije imao kome prenijeti svoje umijeće i iskustvo upravo zbog radikalne promjene "društvenog okvira važnosti". Suvremena tehnologija ponudila je protezu motrenja - znanstveno utemeljenu prognozu vremena, medijski posredovanu. Ipak tradicionalna prognoza na lokalnoj razini, kako je pokazalo naše istraživanje, bila je uspješnija od službene, znanstveno utemeljene.

Relacijom pojedinca prema "socijalnim okvirima pamćenja" J. Assmann tumači i zaborav: "Subjekt pamćenja i sjećanja ostaje uvijek pojedinac, ali u ovisnosti o "okvirima" koji organiziraju njegovo sjećanje. Prednost je te teorije da ona istodobno sa sjećanjem može objasniti i zaborav. Ako pojedinac – i društvo – mogu pamtiti samo ono što se može rekonstruirati kao prošlost unutar relacijskih okvira njihove sadašnjosti, onda će ono što u takvoj sadašnjosti više nema relacijske okvire, biti zaboravljeno (2006.: 52-53).

Eklatantan primjer za to je iskustvo građana poslije raspada Jugoslavije. Radikalna promjena "socijalnih okvira pamćenja" koja je postignuta u prvom redu manipulacijom političkih klasa društva, izazvala je nezamislivu kolektivnu amneziju društava. Mnogi su zaboravljali čak osobnu povijest, povijest svoje obitelji, kao i povijest bliskih osoba koja je povezana s društvenim okvirom urušene države. Isto tako promjena "socijalnih okvira pamćenja" izazvala je duboke i nepremostive rezove unutar prethodno kompaktnih društvenih grupa koje je povezivala ista kultura, jezik i kolektivna memorija. Rezovi su nastali po etničkim i religijskim šavovima koji u prethodnom socijalnom okviru pamćenja nisu bili primjećivani ili pak nisu bili bitni za koheziju društvene grupe kao organske ljudske zajednice.

Assmann ističe i važnost prostora za koji je antička retorika vezivala mnemotehniku te citira Cicerona koji kaže "Tako je velika snaga sjećanja sadržana u mjestima da nije bez razloga mnemotehnika izvedena iz njih" (2006.: 54). Assmann kaže da grupa koja se želi konstituirati kao grupa treba vlastito pamćenje, a da bi to postigla ona "nastoji stvoriti i osigurati prostore koji nisu samo pozornice njezinih oblika interakcije, već i simboli njezina identiteta i sidrišta njezina sjećanja. Pamćenje ima potrebu za mjestima, teži vezivanju za prostor" (2006.: 54).

Brisanje prostornog diverziteta i identiteta također je globalni proces. Ljudski habitat prestaje biti prepoznatljiv po svojoj posebnosti, po svojoj različitosti. Unifikacija graditeljskih modela, standardizacija urbanističkih rješenja, konfekcijska produkcija graditeljskih materijala i konstruktivnih formi, stereotipizacija prostora ljudskog obitavališta, u kojemu se radikalno brišu tragovi akumulirane ljudske kulture, jesu procesi koji onemogućuju memoriji da se u takvu prostoru

nastani, da u njemu stanuje, da u nj pusti svoje korijene. Odsutnost sentimentalne povezanosti sa zemljom, s podlogom ishodišnog habitata čovjekova, određena pritom i primarnim iskustvom svijeta, jest pojava koju poznajemo pod nazivom iskorijenjenost. Ta pojava već ima planetarne razmjere i savladuje posljednje otpore ukorijenjenih "primitivaca".

Deseti planet u Sunčevu sustavu

Veliki poljski pjesnik i nobelovac Czesław Miłosz svoje sjećanje na pretke naziva sidrom koje omogućuje referentu točku u vremenu bez koje je nemoguća historijska intuicija. On kaže: "Ako pominjem svoje pretke, to je zato što su oni za mene sila. Zahvaljujući njima mogu da dotaknem staru odeću, nameštaj, rukopis na požutelim dokumentima kao nešto što za mene nije potpuno mrtvo. To je sidro čije užice ide u dubinu i drži nas nedaleko od neke točke. A historijska intuicija je valjda nemoguća, ako nema referentne točke" (1982.:27). Da parafraziramo Miłosza, ta referentna točka u vremenu danas je nestala, historijska intuicija izgubila je svoje sidrište u vremenu. Otvorena je perspektiva neograničenih tehnoloških mogućnosti, a intenzitet akceleracije promjena i viziju svijeta u neprekidnim transformativnim procesima globalnih razmjera teško može predložiti futuristička mašta autora ZF romana i filmova. Usudit ćemo se poetski predstaviti nimalo poetsku viziju: Naš brod već plovi prema huxley-orwell-bradburyjevskom antiutopijskom arhipelagu.

Rođen je deseti planet u Sunčevu sustavu - planet Internet, Zemlja Cybernauta čija gravitacijska sila raste geometrijskom progresijom te postaje stvarnošću stvarnijom od tvarne, Zemljine koju poznajemo po svim svojim čulima i ontogenetskoj ukorijenosti u vrstu homoida. Vizualna i auditivna senzacija supstituirale su cjelokupan ljudski senzorijski.

Virtualna realnost zahtijevala je redukciju olfaktivne, gustativne i taktilne senzacije. Zemlja Cybernauta izgradila je svoje planetarne informatičke vijadukte i globalnu mrežu svojih elektronskih putova kojima informacije putuju brzinom svjetlosti. Ta brzina ukinula je prostornu i vremensku udaljenost i uspostavila princip sveprisutnosti. Već sada prepoznajemo one koji više borave na toj virtualnoj Zemlji Cybernauta, negoli na ovoj stvarnoj Zemlji po kojoj hodaju. Oni dodiru više ne vjeruju jer je nedodirljiva stvarnost za njih stvarnija od dodirljive. Slika predmeta postaje stvarnija od predmeta koji slika predstavlja, virtualna osobnost stvarnija od osobe koju predstavlja.

Već živimo stvarnost kao simulakrum u Baudrillardovom smislu. Jean Baudrillard, francuski sociolog kulture i, pored Jacquesa Derrida, Jean-François Lyotarda i Michela Foucaulta, vodeći teoretičar postmoderne, započinje svoju knjigu "Simulakrumi i simulacija" (2006.) obratom u interpretaciji Borgesove priče "Strogost u znanosti" u kojoj pripovijeda o kartografima Carstva koji prave

mapu Carstva što se poklapa s površinom Carstva. Kada je, u Borgesovoj priči, društvo poslije nekoliko generacija odustalo od takve mape, odbaci je da se raspadne u pustinji. Odustajanjem od vjerne simulacije zemljovida Carstva, vjernog modela stvarnosti, započinje raspad stvarnosti Carstva. Baudrillard obrće interpretaciju priče: "Danas apstrakcija nije više apstrakcija karte, dvojnika, zrcala ili pojma. Simulacija nije više simulacija nekog teritorija, nekog referencijalnog bića, neke suštine. Ona je stvaranje zbilje po modelima bez porijekla i bez stvarnosti: hiperzbilje. Teritorij ne prethodi karti, niti je nadživljuje. Odsada karta pretvodi teritoriju (...) upravo ona stvara teritorij i ako bi trebalo nastaviti priču, danas je riječ o teritoriju čiji dronjci polako trunu na površini karte. Zbilji, a ne karti, pripadaju tu i tamo preostali tragovi u pustinjama, koje nisu više pustinja Carstva, već naše. *Pustinja same zbilje*" (2001.: 8). Dogodio se epohalni obrat: slika stvarnosti postala je stvarnost, stvarnost – vlastita slika. Baudrillard zaključuje: "Ne radi se više o imitaciji, ni udvajanju, čak ni o parodiji. Radi se o zamjeni zbilje znakovima zbilje, to jest o operaciji odvrćanja od svakog zbiljskog procesa putem njegovog operativnog dvojnika ... (2001.: 9). Sociolog Žarko Paić u hrvatskom izdanju Baudrillardove knjige zaključuje: "... Baudrillard nije nipošto radikalni mislilac kraja metafizike nego samo njezin jedan od lucidnih motritelja stanja stvari u kojem svijet koji je postao slika, simulakrum i virtualnost nema veći ontologijski status od opsjene i varke" (2001.: 235).

Interpretirajući Disneyland kao model simulakruma, Baudrillard zaključuje: "Disneyland je tu da bi sakrio da *zbiljska* zemlja, cijela *zbiljska* Amerika *jest* Disneyland (...). Disneyland je postavljen kao imaginaran kako bi se vjerovalo da je ostatak stvaran, dok cijeli Los Angeles i Amerika što ga okružuje nisu više stvarni, već pripadaju redu hiperzbilje i simulaciji (...). Taj svijet hoće biti infantiln da bi pružio uvjerenje kako su odrasli drugdje, u *stvarnom* svijetu, i da bi sakrio kako je istinska infantilnost posvuda, a ona je infantilnost samih odraslih koji se dolaze ovdje igrati djeteta da bi sebe obmanjivali o svojoj zbiljskoj infantilnosti" (2001.: 21-22).

Kako je moguća infantilnost u vremenu apsolutne dostupnosti informacija? Stotine televizijskih kanala, 24 sata dnevnog TV programa, Internetski planet informacija, gigantske baze podataka dostupne online u svakom trenutku, a s druge strane dijagnoza diznilendske infantilnosti društva.

Literatura:

1. Assmann, J. (2006.): Kultura sjećanja. U: M. Brkljačić, S. Prlenda /ur/ *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb: Golden marketing
2. Baudrillard, Jean (1981.): *Simulakrumi i simulacija*. Biblioteka Psefizma, Karlovac: Naklada DADDK
3. Božanić, J. (2011.): *Lingua halieutica – Ribarski jezik komiških ribara*. Split: Književni krug
4. Božanić, J. (1992.): *Komiške facende - Poetika i stilistika usmene nefikcionalne priče Komiže*, Split: Književni krug
5. Božanić, J. (2001.): In Praise of the Hand. U: *Experience of the Boat – Wooden Shipbuilding Heritage in Croatia*, V. Salamon /ur/, Pomorski muzej Dubrovnik, *Ars halieutica Komiža – Zagreb 2001*.
6. Connerton, P. (2004.): *Kako se društva sjećaju*, Zagreb: Antibarbarus
7. Czeslav, M. (1982.): *Druga Evropa*. Gornji Milanovac: Dječje novine
8. Halbwachs, M. (1992.): *On Colective Memory*, Chichago: The University of Chicago Press,
9. Paić Žarko (1981.): Višak zbilje, manjak mogućnosti – Jan Baudrillard i porijeklo simulakruma. U: J. Baudrillard – *Simulakrumi i simulacija*. Biblioteka Psefizma, Karlovac: Naklada DADDK

Napomena

Ovaj rad realiziran je u okviru projekta Joška Božanića “Halieutica adriatica – Filološka i antropološka istraživanja jadranske kulture”, broj 244-2440820-0630 u MZOS, a u okviru znanstvenog programa *Studia mediterranea* u Centru za interdisciplinarne studije *Studia mediterranea* Filozofskog fakulteta u Splitu.

Joško Božanić

UDC: 008
930.85
Scientific essay

THE CULTURE OF MEMORY AND THE STRATEGY OF FORGETTING

Abstract: *The organic human community along the Adriatic archipelago is determined by space and time. Spatially – to the limits where the sound of the local church bell is heard; temporally – by the collective memory kept alive in folk traditions. The author deals with the termination of such a community which is becoming impossible in the time of globalization and mass media. The organic community endured while there was a culture of memory which consisted of the oral and aural culture. Now, for the first time in history, the audience is ‘deaf’ to narrators who want to sustain the continuity of collective memory. The culture of memory had its rituals, its experience of autonomy and sense of community between the living and the dead through memory enlivened by storytelling, performing and ceremonies. This oral-aural culture connected generations through millennia. On the other hand, the culture of mass media and the Internet is a culture/society without memory. The enormous production of information disables the full reception of information and the possibility of emotional engagement. The paradox, thus, is as follows: maximal quantity of information = 0 information. It shows the phenomenon of contemporary society: the strategy of forgetting (i.e. active, planned memory loss) that turns society into an unthinking mass. So-called mass culture is the consequence of the loss of the culture of memory.*

Keywords: *heritage, cultural diversity, heir, memory, oblivion*